

SBORNÍK:
1916

1916
SBORNÍK:
ČEŠTÍ SPISOVATELÉ
VDOVÁM A SIROTKŮM
NAŠICH VOJÍNŮ.

REDIGOVAL A VYDAL DĚ. V. JIŘINA,
V PRAZE 1916.

Připisuji
drahé památce
vynikajícího hochu,
nezapomenutelného přítele
Ing. Oldřicha Dalkovského,
rakouského poručíka,
který
padl třiaadvacetiletý
v Rusku u Radomi,
dne 23. října 1914
a tam odpočívá.

V. Jiřina.

ARNE NOVÁK:
MÁCHŮV SOUCIT A JEHO DĚDIC.

Kritická drobnokresba.

I.

okavad hledíme na Máchu jen jako na žáka a mluvčího Byronova, jeví se nám jeho básnické dílo především vášnivým a vzpurným výkřikem odbojného záporu: jedinec vyloučený ze společnosti zehrá divoce na své okolí; člověk odpadnuvší v zoufalství od Boha, vzpírá se Tvůrci a necitelnému světovému řádu; myslitel, jenž pohleděl až do samého prázdná hrobu, reptá proti věčnosti, která znamená buď zmar nebo bezúčtné kolotání trpící hmoty; ano, básník opojený barvami a hudbou oslňujících krajín obviňuje přírodu, že pro lidský žal nemá účasti, nýbrž pouze trpký výsměch studené své krásy. Takto vykládán, takto posuzován byl po desetiletí nejen „Mnich“, nejen „Křivoklát“, nejen román „Cikáni“, ale i „Máj“ — a Mácha, jehož vystoupení se zdá přímo negací ve vývojovém dramatu dotavadní romantiky české, rostl před zraky nových generací přímo v genia vzdorného nihilismu. Pokolení přicházela a dychtivě ssála z opojně sladkých veršů „Máje“ temný jed nevěry v život, v přírodu a v Boha; mladé duše svěřovaly se trojnásobnému vůdcovství krásné zoufalkyně, pochybovačného vraha a v temnotách zanikajícího básníka, aby před kouzelnou, ale bezcitnou tváří milostného jara se vrhaly v náručí tomu, „co se nic nazývá“. Leckdo pochopil, že Mácha byl odvážnější a důslednější myslitel než Byron, stále se zmítající v křečích polemiky; leckdo vycítil, že jeho citový proud deře se z temnějších hloubek než rétorická lyrika Lordova; leckdo uhadl dokonce, jak prudká a horká vlna náboženského zájmu a nepokoje uchvacuje srdce českého básníka i tam, kde se rouhá, kde zoufá, kde beznadějně hledí do prázdného nebe. Ale přes to, i byl-li Mácha vypiat ze závislosti od Byrona, zůstával přiřazen k oné rodině duchů, která si poměr k věčnosti řeší pathosem temného nihilismu, rostoucího ze zprahlé a neplodné půdy intelektuálního sobectví.

V posledních létech, kdy jsme se opětovně zamyslili nad lidskými a uměleckými záhadami v Máchově díle a kdy jsme v něm až ustrnuli nad hloubkou šachet, chovajících v půlnočních temnotách neodhalené žíly drahého kovu, vytanul nám však ještě Mácha jiný, tak jakoby vášnivá a složitá bytost Máchova vybavovala se teprve dvojzpěvem dvou hlasů, zcela různých ve své prapodstatě.

Jest to básník bolestného soucitu se všemi, kdož sklánějí se k zemi pod tíhou utrpení: poeta jest sám jejich částkou, a oni jsou s ním nerozlučně spiatí jednotou strážně — do díla osamělce padá osvobozující paprsek bratrství. Prakořeny tohoto soucitu máchovského obnažuje proslulý zlomkový zápisek deníku: „Já miluju kvě-

tinu, že uvadne, zvíře, poněvadž pojde, člověka, že zemře a nebude, poněvadž cítí, že zhyne na vždy; já miluju — více než miluju — já se kořím Bohu, *poněvadž není*. Každý člověk by miloval druhého, kdyby mu rozuměl, kdyby v něj mohl nahlédnouti, leč —“ Soustrázeň Máchova vyrůstá takto z tragické prazkušnosti, jejíž odraz nesčíslněkrát se vrací v jeho poesii: z panické hrůzy nad pomíjejícíností všeho života, z každodenního děsu nad neodvratnou nocí, která zdusí v studeném svém náručí všecku lásku, veškerou myšlenku, všechno toužení, z ustrašeného pohledu do propastí nicoty. Nad barevnými obrazy středověkého románu Máchova šumí beznadějný pozdrav „dobrou noc“, v posledním odstavci „Máje“ tryská zoufalý výkřik „nikdy, ach nikdy“ — toť sám hlavní motiv všeho jeho myšlení a tvoření. Přenesen do oblasti nadosobní, ovládané vůlí mravní, značí tento pramotiv soucit se všemi, kdož odsouzeni jsou ke zmaru a ke zničení: neobjímá pouze lidi, nýbrž tvorstvo vůbec, ano samého Boha, zahaleného do nejtemnějšího pláště nicoty.

Ale záznam deníkový napovídá ještě více: mezi básníkem a těmi, jež by chtěl sevřít do svého náručí, tyčí se nepřekonatelná přehrada cizoty a neporozumění; místo lidských bratří, s nimiž prahne se sjednotiti, nachází lhostejné cizince, kteří ho nechápou a neopětují jeho toužebného hnutí — a příroda, již by rovněž rád zahrnul do své lásky, zůstává studenou a bezcitnou. Toť hrozný, dvojnásobně tragický smysl oné náhlé aposiopese v deníkové poznámce, toť ona propast mlčení, která se otevírá pod prudkým *leč*. Lyricky vyjádřil Mácha myšlenku tu překrásně básní „V svět jsem vstoupil, doufaje —,“ jež vrcholí verši:

„Hledám lidi, v mém jak ve snu žili;
bez srdce však larvy najdu jen;
snové moji, běda! — snové — byli,
jestoty je všecky zničil den.
V širý svět po ráji touhou mroucí
rámě moje rozestíral jsem —
po ráji — a na prsa horoucí
pouhou, lásky prázdnou tisknu zem.“

A snad ještě určitěji vyslovil Mácha tuto tragedii svého soucitu současným kusem lyrickým „V přírodě jak vše se jindy smálo“ se závěrem:

„Celou zem v svou náruč jmouti toužím,
v večerní se ztopiti chci zář;
citem tímto darmo však se soužím,
neb kam vzhlednu, tam mně schází — tvář.“

V mohutné brachylogii zkamenělo pro věčnost toto Máchovo hoře z bolestného soucitu konečným výkřikem „Máje“:

„Bez konce láska je! Zklamánaf láska má!“

Byl učiněn hlubokomyslný a zároveň odvážný pokus, vykládati Máchův vesměrný soucit jako závěrečné vyřešení příkrých disonancí jeho duše, jako konečné vítězství

nad zloduchy sobeckého nihilismu, jako poslední a tím vysvobozující slovo niterného zápasu poetova se světem *) — dle této interpretace odchází Máchova, ne-li smířen s vesmírem, tedy roztoužen po smrti a po vyrovnání. Zda tragická tato soustrázeň byla skutečně poslední *etapou* vývoje Máchova, či zda hlas soucitu *současně* vedl dialog s hlasem egoistického záporu, bude možno na určito rozhodnouti teprve, až pevná ruka badatelů uvede v přesný chronologický sled Máchova díla, jejichž zmatený a rozptýlený nepořádek doposud připomíná rozmetané a přeházené předměty v pokoji, odkudž bylo vyneseno tělo právě vychladlé. Dnes musíme se spokojiti jen dohady.

Ale již v básních, které technikou i motivy se zřejmě přihlašují za práce začátečnické, ozývá se u Máchy silně motiv soucitu, ano, nejednou právě jím odlišuje se lyrika Máchova od běžné, ba konvenční romantiky tehdejších jeho vzorů. Vybírám dva kusy zvláště příznačné, „Loveckou“ a píseň „Zalká jinoch v černo lesa“: v první básni nahradil Máchova mladistvou a svobodnou jarost nesčíslných mysliveckých skladeb romantických soustrastnou elegií nad mrtvým lovcem i padlým jelenem, kteří stejnou měrou budí jeho soustrázeň; v druhé písni, která se těsně připíná svými paralelismy ke slohu Královédvorského rukopisu, rozvedl umně stesk nad zmařeným mladým životem — z obou vane melancholie nadosobního slitování. A stejně silněji či slaběji usiluje Máchova o objektivaci svého soucítění, sklánějícího se milosrdně a láskyplně k trpící zemi a jejím nešťastným dětem, v jiných skladbách mladosti, v „Dítěti“, v „Předlce“, ve slokách „Na popravišti“, nejmohutněji však ve velkolepém, časově neurčeném zlomku „Návrat“, kde soustrázeň básníka-Čecha klade se jako milosrdně jihnoucí oblak na celou zemi, zasvěcenou zkáze odvěké: „Nešťastná zemi, hrob mne s tebou sloučí, a nový opět v změněné na tebe mne vyvede postavě život; já s tebou, v tobě, na tobě žiji, já s tebou a v tobě cítím, jako ty ve mně, a přece jako bys nevěděla, že tvor tvůj po tobě se plazící pro tebe si zoufá. Nešťastná zemi, nešťastná matko! Ty hluboko cítíš žal nesmírný tak nesčíslných tvorů svých, a přec nevidíš konec žádný, vysvobození žádné; nás jednotlivých tvorů jednotlivý jest žal, lůno tvé nám vrátí poklid — tvůj všeobecný nezná ukončení žádného.“

Ovšem, umělecky ovládnut a básnický vytěžen nebyl tragický motiv Máchova soucitu nikde tak dokonale jako v „Máji“.

Také zde ozařuje neobyčejně bohatý a posud nevyčerpaný deník Máchův letmým bleskem cesty našim dohadům. K datu 17. září 1835 poznamenal si Máchova poprvé onen úchvatně bohatý tlum metafor, jimiž v „Máji“ zahrnul tragickou představu ztraceného mládí Vilémova i svého a odhalil tak jeden z hlavních koncepčních kořenů celé básně: v tomto motivu, rozvedeném umně ve 3. i 4. zpěvu skladby, stýká se co nejtěsněji osud „strašného lesů pána“ se sudbou básníkovou — ocitáme se takto přímo u komposiční nutnosti „Máje“. A kde vynořil se Máchovi v myslí onen metaforický chorovod? Dle deníkového zápisku v hodině soucitného soustředění

*) F. X. Šalda, Karel Hynek Máchova a jeho dědictví (v knize Duše a dílo 1913).

myšlenek a dojmů nad hrobem bezejmenného osmnáctiletého jinocha, jehož mohyla na malém hřbitově objímá opuštěná dívka, zatím co přes zeď hřbitovně hledí liduprázdná, chmurná krajina. Z plnosti této situace rodí se jeden ze tří hlavních motivů „Máje“, neméně důležitý než kontrast lidského hoře a čarovné nelítostné přírodní krásy a než zoufalý vzdor odsouzeného vězně proti nicotě, kterou hrozí záhrobí.

„Máj“ sám zrcadlí na nejednom místě odlesk tohoto koncepčního původu z vlašných vrstev nadosobního soucitu. S jakou něhou chápacího slitování pojímá básník do svého náručí klesající tělo zoufalé Jarmily, které mnoho odpouští, ježto mnoho milovala! Jak se v kobce žalární i na popravišti účastiplně sklání k loupežníku a vrahu Vilémovi, svému podobenci v časném zmaru! Jak do skvělého rámce výsměšně kouzelné přírody vkládá mravně vznešený obraz zástupu trpícího se „strašným lesů pánem!“:

„Umlknul vešken hluk, nehnutý stojí lid,
a srdce každého zajímá vážný cit.
V soucitu s nešťastným v hlubokém smutku plál
slzící lidu zrak obrácen v hory výš,
kde nyní zločinec, v přírody patře říš,
před Bohem pokořen v modlitbě tiché stál.“

Jak dojatý režisér básnický káže v baladickém intermezzu živlům a duchům, aby přijali v účasti tělo Vilémovo a připravili mu pohřeb důstojný!

Básník nesoudí Viléma ani Jarmily, neboť kritické období vzdorného záporu podvrátilo mu všechny normy mravního soudu — Mácha vykupuje je silou své soustrázně, která v nich vidí nositele téže tíhy *všelidské*. Podtrhuji slovo všelidské. Mácha pojímá člověka vždy obecně, bez společenské determinace, bez výhrad dobových a místních, bez rozvrstvení třídního. Vždy jest mu odpadlým synem božím, vyhnaným z ráje do nelítostné přírody a mezi odcizené bližence, jenž však dochází přece spasení, jakmile — v soutřpitelích nalezne bratry a jakmile kus jejich hoře pojme do svojí duše. Také Karel Hynek Mácha dospívá milosti a osvobození, když z písma hvězd na temné obloze věčnosti rozluštil světlá slova tragikova:

Ὀῦτοι συνέχθειν, ἀλλὰ συμφιλεῖν ἔφην.)*

II.

Z básníků, kteří v následujících dvou pokoleních vstoupili do Máchových stop, ani jeden není plným dědicem jeho celého odkazu; každý přejal jen jakýsi díl jeho nevyčerpatelného dědictví, slujž Sabina či Nebeský, Frič neb Hálek, Mayer či Neruda z „Hřbitovního kvítí“. Srovnání s Karlem Hynkem Máchou, jsou všickni tito básníci jakýmiś lyrickými atomisty, jimž uniká metafysická celistvost tragického světa Máchova, ať již proto, že byli mezi nimi menší duchové nevelké rozlohy básnické,

*) Nezrodilat jsem se k společné nenávisti, nýbrž k společné lásce. (Sofokles, Antigone.)

ať proto, že i nejsilnější z nich zapředli se nadobro do světa jevů a hledajíce v něm nové akordy lidskosti a něhy, nechtěli neb nedovedli naslouchati hudbě sfér.

Také Rudolf Mayer pokračuje v Máchově dráze pouze určitým směrem.

Příbuzenství Mayerovo s Máchou jest těsnější, než jeví se prvnímu pohledu. Neprávem bylo shledáváno v tom, že oba, Mácha v třicátých, Mayer v šedesátých letech přilnuli k stejným básnickým vzorům a že oba dali lyrický výraz oně neurčité náladě dobové, které se říkalo světobol; tyto společné rysy neznačily by nic více než právě příslušenství k téže škole básnické. Mácha a Mayer patřili k stejnému uměleckému typu: mocný sklon k filosofické reflexi požil se u obou s mocně vyvinutým životem citovým; melancholii myšlenky provázela u obou bohatá melodie lyrická; oba, puzeni neodolatelně pocitem spříznění, zapřádali se neustále do tajemství Noci. Ovšem, Mácha byl bytostí nepoměrně složitější: Sfinx Věčnosti a Nicoty kladla mu celou řadu hádanek, a on toužil odpověděti na všechny; citový jeho život zabíral do svého širokého okruhu také oblast divoké vášně, již Mayer, povaha tlu-mená a nevybojná, neznal; jako umělec ovládal netoliko říši hudby, ale i svět barev, kdežto u melodického Mayera vše tone v stínech, v černi a v běli.

Snad ničím nelze změřiti přesněji rozdíl jejich temperamentů při veškeré příbuznosti jejich základního typu, než postavíme-li vedle sebe dvojí pojetí Noci u těchto melancholických milenců temnot. Mácha jest dramatickým básníkem Noci v témž dalekém dosahu jako Novalis v Německu, neb Musset ve Francii. Nalézá v ní všechny příkré rozpory svého nitra, jeho touhu po vzletu do stanů světla, jeho zoufalství z prázdnoty černého záhrobí, a stojí uprostřed hustých stínů půlnočních vede napatý dialog s Temnou Nocí a Jasnou Nocí, jemuž dal klasický výraz nejdokonalejším svým kusem lyrickým, kde všecek marný idealism pozemského odsouzení tryská světelným výkřikem závěrečným: „Vy hvězdy jasné! Vy hvězdy ve výši!“ Zcela jinak Mayer, básník „Znělek nočních“ a „Stínů večerních“. Jemu Noc není naprosto dramatickým činitelem, nýbrž spíše uklidňujícím vyrovnáním všech rozporů, jimiž jej zranil den. S plnou a oddanou důvěrou utíká se do její ochrany, věda, že u ní dojde toho, po čem marně prahl, a čeho nedostatek nítíl jeho melancholii: smilování a lásky boží.

„Má duše — snad že na svět přišla lichá —
se marně po soucitu ohlížela,
jen tys jí — jejím snům jsi rozuměla —
hojící láska na ni z tebe dýchá.

Nezkojnou touhou k tobě duch můj hárá,
v tvých hvězdách hledá mír a pravou vlast,
zde boj mu jen — a z toho lid mne kárá.

Milenko jediná, mně přisouzená,
obejmi mne, necht poznám lásky slast —
smrt spojí nás, a ty jsi moje žena“ —

pěje v poslední „Znělce noční“ a snad ještě určitěji parafrasuje vykoupení Nocí ve „Stínech večerních“:

„Na nebi se v zásvitu třesoucím
tichá večernice pozaskvívá,
jak svit lásky boží nade mroucím
smilování a s ním mír rozlívá.

Zem se modlí. Oblak modrý nese
ku obloze její děkování,
klesne pak a vzdechem rozplyne se,
zpět zas nesa boží požehnání.“

Smilování a mír — v těchto dvou slovech, která tak často se vracejí v Mayerově lyrice, vábíce básníka patrně též svými hudebními valeury, skrývá se klíč k celé lidské bytosti jeho. V nich obsaženo jest však také to, co Mayera myslitele pojí s Máchou a co je oba dělí. Mayer jest dědicem soucitu máchovského, jenž není příležitostným hnutím srdce nad tím oním jevovým utrpením, nýbrž zásadním postulátem světového názoru. Mácha si vesmír, rozpadající se v bezcílné atomy, silou soucitu znovu buduje; Mayer vidí v soucitu přímo základ a řád světa. Mayer, přesvědčený a vroucí theista, nepřestává opakovati, že slitování a soucit patří k prapodstatě boží; kdyby Bůh neměl míti milosrdenství, nebylo by možno žítí na této pusté planetě. Lehkou formou písně Mayer se vyzpovídal ze své theologie:

„Věřil jsem, jak se věřívá,
na věčné milování
a na nebe a na Boha
a boží slitování.

Ta láska z světa uprchla,
a Bůh s anděly dřímá,
a brzo-li se nezbudí,
já budu dřímat s nima.“

Jsou v Mayerově lyrice kusy, kde černá pochybnost otrásá základní tou věrou, tak na př. krásná báseň „Zhyneš“, jejíž čistě máchovské kouzlo zvýšeno jest dvojnásobným obrazem závěrečným. Ale tyto krise jen posílily konečnou víru básníkovu, že Bůh, věčné a nekonečné slitování s trpícími a hřešícími, udržuje svět v rovnováze právě touto svou pramocí. Opravdový a jasný theismus Mayerův neváhá a dává samému Bohu se zjeviti a odpověděti k pochybnostem člověkovým.

Míním proslulou „Věčnost“, mistrovský kus výpravný, jehož obdivuhodné souhry epických a lyrických sil dostihl v básnických svých povídkách. teprve zase J. V. Sládek. Žena sebevrahova, zhroucená až v základech bytosti hrůzou věčných trestů pekelných, odvažuje se obrátiti otázkou na Boha sama:

„Ten Bůh, ta všehomíra dobrota,
by neměl míti pro něj smilování?
Ten Bůh, jenž k přírodě se v lásce sklání,
by neslyšel, co dítě šepotá?“

Ano, do řevu hromu a kvílení větru vrhá žena smělou otázku: „Slyšíš nás, Bože?“ A Hospodin, jenž nepřestal se posud zjevovati, odpovídá větrem a bleskem „Slyším!“ Velezpěvem božího milosrdí a věčného soucitu i s nejmenším červem lidským jest závěr básně:

„A ticho zas — ukončen boží soud,
dvou mrtvol klidné, zbožné usmívání
jeví tam zjevně boží slitování,
a věčné lásky věčně živý proud.“

Mayer, syn a vyznavač světa, prosyceného božstvím, nemusil volati jako Mácha, básník světa odbožštěného, slova tragická:

„Bez konce láska je! Zklamánat láska má!“

I mohl Mayer také zpívati chválu a vítězství soucitu mezi lidmi, kteří na zemi máchovské odvraceli se druh od druhu jako cizinci. U Máchy hrdinové nanejvýše po vykoupení touží, u Mayera ho docházejí: v jejich oku jiskří se odlesk synovství božího.

Takto s básní „Věčnost“ souvisí druhá velká skladba Mayerova „V poledne“, již se ubližuje, pokládá-li se jen za obraz třídních rozporů ve společnosti kapitalistické a tovární; tot' zevní rámec, jež Mayer naplnil soucitem všelidským. Dokud topič — hrdina soudí společnost pouze vědomím třídní spravedlnosti, jest to člověk plný rozporů, disonancí, křivd, člověk nevykoupený; jakmile však probudí v sobě čistě lidské vědomí jedince, patřícího k nekonečnému zástupu stejně trpících, dochází pocitem soustrázně slitování a míru, jest vykoupen, pravý boží syn uprostřed stroje civilisace. Otevírá ventil, domnívaje se, že činí to proto, že nemohl vykoupiti všech — a vykupuje sebe sama.

Rudolf Mayer našel ve světě řád, zákon, mravní oporu: vesmír jest ovládnán Bohem plným slitování a obydlen lidmi, jejichž srdce vykoupěna jsou soucitem. Co hledal ve stínech nočních, zjevilo se mu i v střízlivém světle poledne; co bylo požadavkem Prabytosti, odkryl i pod halenou prostého dělníka. Jak by byl asi býval zobrazoval nadále tento svět vykoupený? Byl by se naklonil k prosté kráse lidu a jeho mravního hrdinství, jak svědčí plán dramatu „Obou Gracchův“ a „Václava IV“, která měla býti oslavou ideí demokratických? Byl by hledal jeho typy uprostřed soudobé společnosti, jejíž chvatnou paradoxnost zachytil v jediném svém dochovaném novelistickém náčrtu „Kaprice osudu“? Či byl by šel tam, kam v šedesátých letech mohl již vésti duchy jeho založení — příklad básníků ruských?

Náhrobní kámen odpírá každou odpověď o poetovi, z jehož celého díla šumí hluboká slova řeckého choru:

Οἰκτὰ γὰρ τὰ θύστρυγῆ βροτοῖς ἄπασιν.)*

*) Neboť slitování přísluší všem smrtelníkům v jejich neštěstích. (Euripides, Andromache.)

OBSAH.

ANT. SOVA	Zpěv domova	11
STANISLAV LOM	Soumrak i svítání	14
OTAKAR THEER	Poledne ráje	25
	Za mrtvými	25
ARNE NOVÁK	Máchův soucit a jeho dědic	26
RŮŽENA SVOBODOVÁ	Nadace Isotčina	33
KAREL TOMAN	Září	38
	Říjen	38
	Vlasta Pokorný	39
	Ballada každodenní	39
F. X. ŠALDA	Gesto doby	40
ALOIS JIRÁSEK	Z barokové Prahy	45
FRÁŇA ŠRÁMEK	Voják v poli	48
	Cesta z bojiště	48
BOŽENA BENEŠOVÁ	Sestry	50
BOHUMIL KNOESL	V době bojů	64
IVAN OLBRACHT	Pojeď se mnou do Prátru!	65
MIROSLAV RUTTE	Ó ženo!	79
OTAKAR FISCHER	Mezi válkou a uměním	82
VIKTOR DYK	Promenáda Diogenova	86
FR. KHOL	Píseň o svobodě	90
JAN Z WOJKOWICZ	Dva Pancharti	98
	Příbytek s věží nahoře	99
MARIE MAJEROVÁ	O Maryně, jak šla za tatínkem	100
F. X. SVOBODA	Mrtvý jezdec	104
RICHARD WEINER	Deník	107
STANISLAV HANUŠ	Proč bychom se netěšili...	120
HELENA MALÍŘOVÁ	Ej, topol!	121
JAROSLAV KOLMAN	Ulice	129
FRANT. DRTINA	Národové a jich filosofie	131

JIŘÍ MAHEN	Vidění Izaiáše proroka 143
OTOMAR SCHÄFER	Procitnutí jara 145
F. V. KREJČÍ	Ke kořenům! 155
PETR KŘÍČKA	Z cyklu „Vitr a vlny“ 161
JAROSLAV HILBERT	Zapomněly na mne... 163
JAN OPOLSKÝ	Zdravá srdce 167
	Smrt 167
JAN BOR	Shakespeare na českém jevišti 169
MARIE ZÁTKOVÁ	Dítě vypravuje 182
KAREL ŠARLIH	Pastel 186

